17. Yüzyılın İkinci Yarısında Bosna ve Hersek Kalelerindeki Tımarlılar

Arş. Gör. Okan Güven

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8589-1433>

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.07.2021

Kabul: 15.09.2021

On-line Yayın: 28.09.2021

Anahtar Kelimeler

Bosna

Hersek

Osmanlı Kaleleri

17. Yüzyıl

Tımarlı Kale Personeli

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, yazarın 2017 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlamış olduğu “ki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)” başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52260>

Öz

Bosna ve bazı bakımlardan ondan ayrı olsa dahi ismen ve coğrafi bağlamda aslında çoğu zaman beraber anıldığı Hersek bölgeleri tarih boyunca kendilerini elinde tutan siyasî teşekküller için kale ve benzeri yapılar açısından büyük sayılara sahip olan bir mekânı simgelemiştir. Bu yapılar, küçük-orta ve büyük şeklindeki kapasite ve diğer unsurları ile sadece mimarî bakımdan değil, personeliyle de mühim bir çeşitliliğe konu olmuştur. Mevzu bahis çeşitlilik elbette sadece garnizon niceliklerini ilgilendirir bir nitelikte de değildir. Ayrıca işlevsel bir farklılıktan başka bu personellerin *nasıl maaş aldıkları* noktasında bir ayrıma tabii tutuldukları da aşikardır. Bu çalışma, arşivlerde yer alan *Timar Ruznâmçe* defterleri ve diğer perakende evrakın incelenmesi sonucunda ortaya çıkarılmıştır. O nedenle çalışmanın odak noktası kalelerden çok içindkiler, onlardan ziyade ise de gelirlerini tımarlardan elde edenlerdir. Gelirlerin tımarlardan elde edilmesi birincil olarak coğrafya ve Osmanlı'nın bu yapıları askeriyenin nabzının attığı yerde teşkil ediliyle de doğru orantılı bir problematiktir. Coğrafyanın öne çıkışı ve söz konusu maaş alımı kalelere birebir sirayet etmiş olan bir husustur. Fakat çalışma doğrudan kale personeli ile ilgilendirmekle birlikte hem neferler hem de kaleler farklı topraklarda görev yapıyor olmaktan hisselerine düşeni almışlardır. Dolayısıyla da her iki öge, yani kaleler ve onların içerisinde yaşayanlar bahse konu olduklarında coğrafi şartların göz önünde bulundurulmasına ziyadesiyle dikkat çekilme çalışılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Güven, O. (2021). 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Bosna ve Hersek Kalelerindeki Tımarlılar. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(86): 501-514.

Timar-Holders in The Fortresses of Bosnia and Herzegovina in The Second-Half of the 17th Century

Ress. Asst. Okan Güven

Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Literature, Department of History, Sivas – TURKEY

Article History

Submitted: 06.07.2021

Accepted: 15.09.2021

Published Online: 28.09.2021

Keywords

Bosnia

Herzegovina

Ottoman Forts

17th Century

Timar-Holder Staff of Forts

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52260>

Abstract

Which it is often mentioned together even though it is separate from it in some respects Bosnia and the region of Herzegovina symbolized a place of supernumerary, in terms of forts and similar structures for the political organizations that had held them throughout history. These structures with their small-medium and large capacity and other elements, have been the subject of a significant diversity not only in terms of architecture, but also with their personnel. Of course, the subject matter about this diversity does not only concern garrison quantities. In addition to a functional difference, it is obvious that these personnel are subject to a distinction in terms of how they paid. This study was revealed as a result of the examination of Timar Ruznâme registrations and other retail documents in the archives. For this reason the focus of the study is the people inside rather than fortress', who earn their income from the timars. Obtaining revenues from timars is a problem in direct proportion to geography. Thus the Ottomans formed these structures in the place where the military's pulse beat. The prominence of geography and the aforementioned salary intake is an issue that has directly effected to the forts. However, although the study directly concerns the fortress personnel, both the soldiers and forts took their share from working in different lands. Therefore, it has been tried to draw attention to the geographical conditions when both elements, namely forts and the people living in them, are mentioned.

GİRİŞ

Bosna ve Hersek, uzun bir vakit dilimine yayılmış olmakla beraber zaman zaman iki cephede birden, hem Habsburg hem de Venedik serhaddi olmuştur. Buranın yaşayanları için Türklerle tanışılması (Djurđev, 1992: 298; İnalçık, 2012: 106; Emecen, 2015: 152) çok daha erken tarihlere işaret etmekle beraber fetih, bir coğrafyanın ele geçirilmesinden ziyade bir krallığın yıkılışı şeklinde 1463 yılında gerçekleştirilmiştir (Uzunçarşılı, 2003: 82). Söz konusu fethin tarihini birçoğu müttefikken veren Osmanlı kronik yazarlarının sessiz kaldıkları nokta ise Devlet-i ‘Âliyye’nin karar alıcıları tarafından bu coğrafyanın madenleri, madencilik teknolojisi ve tabii sıcak nakit akışı ihtiyacı çerçevesinde önemsenmiş olduğudur (Pamuk, 2012: 30; İnalçık, 2004: 100). Tabii bunun yanı sıra Osmanlıların Venedik’i karadan baskı altına alma istemleri de unutulmamalıdır (Pedani, 2004: 597). Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altına girdikten sonra Rumeli vilayetine bağlı bir sancak haline getirilen Bosna, içerisinde Hersek’in de dahil olduğu çevresindeki diğer idarî birimlerle beraber 1580 yılında bir eyalet olmuştur (Oruç, 2006: 252-253). *Hezarfen Hüseyin Efendi*, araştırma kapsamındaki yılları içeren eserinde Bosna eyaletindeki sancak sayısını 8 olarak vermiştir (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998: 120). Fakat çalışma çerçevesinde ele alınan bu askerî yapıların, tarihî Bosna eyaletinden farklı olarak özellikle bugünün Bosna-Hersek Cumhuriyeti ve buranın sınırlarına yakın Hırvatistan Cumhuriyeti hudutları içerisinde kalmış yapılar olduğu belirtilmelidir. Nitekim, Bosna’nın neredeyse beş katı büyüklüğündeki eski Yugoslavya’yı andıran Osmanlı dönemi Bosna eyaletinin sahip olduğu kaleleri incelemek çok daha kapsamlı bir çalışmanın ürünü olacaktır. Araştırmanın parametrelerinden olan zamansal kısıtlamada ise 17. yüzyılın ikinci yarısı dahilinde 1669 ve 1683 yılları arası temel alınmıştır. Mevzu bahis yıllar, İstanbul’un özellikle bu serhadde barışı ön planda tuttuğu bir vakit olmasından dolayı tercih edilmiştir. Bir savaşın bitimi ve ötekinin başlangıcının ortasındaki bu süreç faydacı bir zihniyetin zirvesini gören bir İmparatorluk için elbette harp hazırlıklarının pek de gözetilmediği bir tarih dilimi olmuştur (Güven, 2017: 89-92). Öyle ki savaş dönemlerinde devletin, sadece timarlı kale personeli için değil, ilgili her bir alanda tutmuş olduğu kayıtlarının “çok” olduğunu tahmin etmek de zor değildir. O nedenle amaç, askerî bakış açısından dönüşüm yaşanan bir Osmanlı müessesinin ve alakalı unsurlarının askeriye için çok da düşünülmeyen hatta dert edilmediği bir devri yaşayan coğrafyada nasıl bir görüntü arz ettiğinin ortaya koyulmasıdır.

KALE TEŞKİLATI VE BOSNA KALELERİ

Kendisini ister oturduğu yerde isterse de yerleşkesini koruyacak, gözetecek bir mevkiye olmak suretiyle insanlık, güvenliğini sağlamak noktasında kale ve benzeri yapılar inşa etmiştir. Mezopotamya’daki ilk örneklerinden askerî manada üstün özellikler sergileyen Roma, Bizans ve Selçuklular gibi devletlere değin önemleri tartışılmaz nitelikteki savunma yapılarına sıkça tesadüf etmek mümkündür. Kaleler, her ne kadar erken modern dönemlerde çok daha farklı anlam ve niteliklere sahip olsalar da sırtlarını en az bir doğal engele yaslamış sağlam bir mimariye sahip biçimde tasvir edilmişlerdir (Eyice, 2001: 234; Demirel, 1997: 96).

Osmanlılar zamanla kendi kale kuşatma tekniklerini oluşturmakla birlikte esasında ilk dönemlerden itibaren havale adını verdikleri kuleler vasıtasıyla kuşatma savaşlarıyla uğraşmışlardır (Tok, 2012: 177-179; Duffy, 1979: 192; Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998). Geoffrey Parker’ın palanka ve kale kuşatma tekniklerini pek de hoş görmediği (Parker, 2006: 228) Osmanlılar hakkında bilinmeyense kale kuşatırken uyguladıklarından çok buraları nasıl savunduklarıdır (Güven, 2017: 16). O vakitlerde Osmanlıların orta ölçekli şehirlerinden daha canlı bir görünüm ve yapı arz eden kalelerin (Kılıç, 2012: 121) içerisindeki personelin vazifeleri, kullanış amaç ve gerekçeleri ile özellikleri de ziyadesiyle çeşitli bir işlevsellik göstermektedir (Tok, 2012; Güven, 2017: 18-19). Ayrıca burada hemen belirtilmesi gereken

diğer bir husus da İstanbul'un çoğu vakit önde gelen ülkelerin uygulamaları ve dünyadaki askerî teknolojiye ayak uydurabilmiş olduğudur (Yalçınkaya, 2015: 653-662; Ersenal, 2019). Şöyle ki, zamanla o sistemler Bosna'da da uygulanmıştır (Gezer, 2020, 216-257; Aydın, 2013: 17-19). Söz konusu teknolojiler ormanlık, nehirlerin böldüğü Bosna'ya göre daha farklı, kayalık bir araziye sahip olan Hersek'te de uygulama alanı bulabilmiştir. Coğrafya, kaleleri değiştirdiği kadar onların içerisinde barındırdıkları unsurlarını da farklılaştırmaktadır. Mesela kalelerin askerî kolunda bulunan personellerin yekûna oranla dağılımında bu etken fazlasıyla ön planda bulunmaktadır (Güven, 2017: 47-67; Handzić, 1985: 266-267). Coğrafya, siyasi etmenle birleştiği vakit merkezin kullandığı kale sayılarının niceliklerini dahi değiştirmektedir. Bunda kalelerin sınırlara yakın olmaması ya da siyasi ve askerî bağlamda hareketlilik bulunmaması gibi birçok sebep öne çıkabilmektedir. Yani ilgili pek çok nedenden dolayı merkezin, Bosna'da bulunan, söz gelimi 350 kalenin (Malcolm, 1999: 61; Gezer, 2017b: 340) ihtiyaca yönelik olarak dönem dönem yaklaşık 100 tanesini kullanmış olduğu düşünülebilir. Bosna kalelerinde coğrafyanın edindiği role ortak çıkan diğer bir husus ise iktisadî etmenlerdir. Tabii bu durumun, adı geçen eyaletin serhad özelliği göstermesinden kaynaklı olarak önemli bir parçası haline gelmiş olması da unutulmamalıdır. Yeryüzü askerler üzerinde ne denli etki gösteriyorsa ekonomi de bir o kadar pay sahibi olup her iki kavram kaçınılmaz bir biçimde iç içe geçmiş bulunmaktadır. Resmin bütününe hitap eden bir şekilde, coğrafya hariçte kalmak suretiyle asker, kale ve onların ekonomisi bir dönüşüm ve değişime konu olmuştur. Toprak rejiminin iktisadiyatına dayalı ödeme sistemi yavaşça kale personelini de sarmıştır. Nitekim bir sonraki barış dönemine ait örnekler (Kul, 2018: 118) doğrulamanın yapılması noktasındaki adımlar olarak addedilebilir.

KALELERİ KORUYANLAR: TİMAR TASARRUF EDEN KALE PERSONELİ

Kale görevlilerinin paralarının ödenmesinin yolları çeşitliydi. Bu çeşitliliğin içerisinde ulufe ve sonradan yaygınlaşacak olan ocaklığın bulunmasının yanı sıra askerlerin timar tasarruf edebilmeleri de bu ödeme yöntemlerinden birisiydi (bkz. Kul, 2018: 118; Yüksel, 2017: 1324-1327). Buna göre, hiyerarşi gözetilmeksizin dizdarlardan erlere kadar pek çok kale personeli dirlik sahibi olabilirdi. Tevcihat yapılırken kale bina ve tamiri, muhafazası gözetiliyor (hatta ilk dönemlerde eşkincilerin yanı sıra kale tamiratında görevli olan usta başlarına dahi tevcihat veriliyordu. Bkz. Barkan, 2001, 317-318; bkz. Aksu Kılıç, 2019, 14-27) yapılan yararlılıklar ön plana çıkarılarak liyakat hususu göz ardı edilmiyordu (Erdoğan Özönlü, 2011: 99; Erdoğan Özönlü, 2010: 238). Avrupa'nın askerî başarılarının dönüşümüne etki etmesine karşın tamamen sirayet edemediği bu sisteme göre ister humbaracı, ister lağımçı veya topçu başı olsun, dirlik tasarrufunda bulunan kale personeli timarlı sipahiler gibi seferlere cebeli asker getirmek mecburiyetinde de değildi (Darling, 2014: 214-215; Stein, 2007: 73; Uyar-Erickson, 2014: 92; Üçel-Aybet, 2010: 308). Kale personeli tabiri kullanıldığı vakit o kimselerin kalelerde bulunmakla birlikte sadece askerî bir vazife ifa ettiği de düşünülmemelidir. Örneğin İzveçan Kalesi'nin imamı da 1.700 akçelik timarı bulunan bir görevlidir (BOA, İE.AS.24/2182). Vurgulandığı üzere, değişik tipte görevlerde bulunan neferler timar tasarruf edebilmektedirler. Bunların arasına kale dizdarlarının yardımcıları olan kethüdalar da dahil edilebilir. Örneğin Bihke sancağında bulunan Drejnik kalesinin kethüdası dirlik sahibi olan kimselerdendir (BOA, İE.AS.11/985).

Kalelerle ilgili defterlerin yahut perakende kayıtların arşivler içerisinde bulunduğu yerler elbette farklılık göstermektedirler. İlgili farklılığa binaen, çalışmanın kaynakları arasında Bab-ı Asafi defterleri içerisinde ve Hersek livasına ait bir kaynak bulunmaktadır. Aynı sancağa ait 174 numaralı ve 1533 yılına ait tahrir defterinde timarlı olarak verilen kalelerin sayısı 9 iken (DGMA, 2009: 5), 1680 yılının verilerini yansıtan söz konusu timar defteri içerisinde aynı coğrafyanın barındırdığı timarlı personele sahip 8 kale bulunmaktadır (BOA, A.DFE.d.147). Bunlar Notyak, Mileşevo, Samabor, Prolozac, Vrgoraç, Kluç, İmoçka ve Mostar'dır. İlk kaynağa göre 16. yüzyılın yarısından evvel Hersek'te

146 nefer timarlı iken, 17. yüzyılın ikinci yarısında aynı coğrafyada söz konusu defter 206 personel olduğuna işaret etmektedir. Her iki kaynak içerisinde de dizdardan imama, kethüdadan ve serbölükten topçulara kadar başka başka neferler dirlik sahibidir. Bu kaynağa göre Hersek bölgesindeki timarlı kalelerin dizdarları 3.100-4.500 akçe arasında dirlik tasarruf etmektedirler. Kethüdaların 1.500-3.000 ve serbölüklerin ise 1.400-1.500 akçelik timarları bulunmaktadır. 4.835 akçe ile Kluç dizdarı, 3.205 akçe ile Vrgoraç kethüdası ve 1.990 akçe ile de Mostar serbölüğü kendi sınıfları arasındaki azamî örnekleri temsil etmektedirler. En yüksek timar gelirine sahip olan imam da Mostar kalesininkidir.

Tüm vazifeliler arasından elinde timar bulunan en hacimli sınıf kale mertleridir. Hersek'te bu türden gelir elde eden söz konusu 206 personel arasından, yukarıda sayılan rütbelere haiz 24'ünden başka 182 tanesi kayıtlarda *merd-i kal'â* şeklinde tasnif edilmiş olan erlerdir. Burada onların, yeniçeri eskilerinden yazılan kimseler oldukları da hatırlatılmalıdır (Gezer, 2020: 285). Bu deftere göre, 170 akçe tasarruf eden bir merd, en düşük gelire sahip misal olarak Mostar kalesinde bulunmaktadır. Bu 182 erden 56 tanesinin geliri 1.400 akçeden düşük olmakla birlikte çoğunluk 700 akçelik timarlara sahiptir. 1.400 bareminin yukarısında kalan 19 kişinin arasından ise en yüksek meblağı elinde tutan kimse 1.800 akçe ile yine Mostar kalesinin garnizonunda bulunmaktadır (BOA, A.DFE.d.147: 6-17). 1680 yılında, o coğrafyada yaşayan bu insanlar arasından 107 tanesi ise 1.400 akçelik dirlik tasarruf etmektedirler. 1530 yılındaki verilere göre Bosna kalelerinde bulunan kale merdlerinin çoğunluğu 1.400 akçelik gelirlerle sahiptirler (Oruç, 2010: 748). Bu durum 1680 yılına gelindiği zaman da aynıdır. Aradan geçen 150 yıla rağmen kale merdlerinin büyük bir çoğunluğunun 1.400 akçelik timar tasarruf ediyor olmaları düşündürücüdür (Güven, 2017: 76).

Bu defter elbette livanın genelini yansıtır bir nitelikte değildir. Nitekim yakın tarihlere ait olarak yine aynı bölge içerisinde bulunan Blagay'da 600 ve 1.400 akçelik gedik timar sahibi olan iki kişi ile Poçitel kalesindeki bir müstahfıza tevcihat yapıldığı bilinmektedir (BOA, İE.AS.9/849; BOA, İE.AS.9/850; BOA, İE.AS.12/1122). Ancak Poçitel ve Blagay kalelerin isimleri defterde yer almamaktadır. Hatta bu iki kalenin defterde yer almayışı, örneklerinin içerlerinde barındırdığı yegâne örnekler olduğunu da düşündürmektedir. İhtimal ki defter ve tabii onu vücuda getirenler, askerî normlar uyarınca belirli hedeflere kilitlenmiş olabilirler. Bu doğrultuda deftere ve diğer verilere nazaran en dikkat çekici garnizonun 48 kişi ile (1 imam, 2'si rütbeli ve 45 merd) Mostar'a ait olduğu görülmektedir. Bu devirde küçük ölçekli bir yapıya sahip olan Mostar'ın, gelirlerini timarlardan elde eden kimselerin sayı çokluğu bakımından önemli bir konumda bulunduğunu belirtmek yanlış olmaz.

Timar sistemi dahilinde kalelerde bulunan ve timar tasarruf eden personelin kayıtları, muazzam bir çeşitliliğe sahip olan diğer arşiv evrakından başka özellikle Timar Ruznamçe defterlerinde bulunmaktadır. Bu defterler dahilinde neferlerin hangi köylerden ne kadar akçe aldıklarından o dirliği elde etmeleriyle ilgili birçok ufak ayrıntılara varana kadar bilgiler aktarılmaktadır. Arşivlerde neredeyse her bir coğrafyanın her bir yılı için bu defterler mevcuttur. Ancak savaşın kompleks yapısı ve bazı hususlar bunların günümüze ulaşmaları noktasında büyük bir engel teşkil etmiştir (Römer, 2010: 237-240). Burada, inceleme altına alınan defterler, İmparatorluğun bir savaşın bitiminden diğerinin başlangıcına kadar süren bir vakit dilimine aittirler. Her iki zamansal noktanın arasında kalıp yaklaşık 15 yıla işaret eden bu kesit için Bosna paşalığına ait 11 defter bulunduğu tespit edilmiştir. Onların içinden ise yarısından biraz fazla olarak 6'sından veriler toplanabilmiştir. Bahsi geçen bu kayıtlarda askerlerin hangi sancaklarda ve kalelerde vazifelerini yerine getirdikleri, orada tam olarak hangi amaçla bulundukları, görevi nasıl elde ettikleri ve kimin aracılığıyla buraya geldikleri gibi bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Defterlerden ulaşılan bu kayıtlardaki personel Bosna, Hersek, Klis, Krka, Zvornik, Zaçesne ve Pojega'da görevde bulunan kimselerdir (Güven, 2017: 77). Ağırılık elbette hem gelişmişlik düzeyi, hem sadece buranın değil neredeyse Balkanların merkezi konumunda olan bir yer olması hem de büyüklüğü nedeniyle aynı zamanda paşa sancağı olan Bosna'dadır. Ayrıca kayıtların sancaklara

göre sıklıkları düşünüldüğü vakit geneli yansıtan arka plan ile de uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Bosna ile beraber kuzey, kuzey-doğu ve doğu taraflarını muhteviyatında barındıran sancakların İmparatorluk sınırlarından artık uzakta kalmış coğrafyalar olması münasebetiyle daha fazla tımarlı personel barındıran kalelere sahip oldukları belirtilebilir. Bundan dolayı defterlere ait verilerin yoğunluğu da elbette zikredilen sancaklarda olmuştur. O nedenle diğerlerine kıyas ile Hersek ve komşu toprakları yani Adriyatik kıyısında bulunan yerlerinse Venedik serhaddi olması dolayısıyla maaşlarını tımar şeklinde alan savunma yapılarına ve bundan ötürü de kayıtlarda nicel olarak daha az yer aldıklarına işaret edilebilir.

Ruznamçelerdeki asker sayılarının ve tabii onları yansıtan kayıtların sayısal boyutu hem devletin diğer toprakları hem de bu husustaki genel politikası göz önünde bulundurulduğunda Bosna eyaleti için fazlasıyla azdır. Bunun önemli olarak görülen sebeplerinden birisi çift taraftan sınırla komşu bu teşekkülün yukarı bölgelerde uzunca zamandır artık birebir serhad özelliği göstermiyor olmasıdır. Onun yerine aynı görevi artık Macaristan üstlenmiştir. Ayrıca diğer önemli bir etken de yukarıda belirtildiği üzere zaman kıstasının barış yıllarını simgeliyor olmasıdır. Ancak incelenen tarihlerden çok kısa bir zaman sonra kriterler tekrar tersine dönmüştür. Defterler az evvel üzerinde durulduğu üzere tımar tasarruf eden kimseler hakkında çok çeşitli bilgiler vermektedirler. (Ceylan, 2018: ss. 45-86). Bunlardan birisi, o kişilerin evvelden nasıl bir görev icra ettiğidir. Tüm kayıtlar arasından mevzu bahis hususla ilgili sadece tek bir veri saptanabilmiştir. Mehmed adındaki kimse, Pojega sancağındaki Veliki kalesi dizdarının ölmesi üzerine buraya 5.279 akçe dirlikle atanmıştır. Mehmed, eski bir yeniçeridir (BOA, DFE.RZ.d.832: 291). Eski görevini ifa ettiği vakitlerde kaidelere uymaması, adının yeniçeri defterinden silinerek burada dizdarlığa getirilmesine neden olmuş olmalıdır. Nitekim kurallara uymayan yeniçeri neferlerinin kale dizdarlığı görevine tayin edildikleri bilinen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Uzunçarşılı, 1988: 25, 214.).

Tımar ruznamçe defterlerinde ilgileri odak noktası haline getiren bir özellik, tımar tasarruf eden kale personellerinin kimi zaman bu vazifelerini bir *aracı* sayesinde elde etmiş olmalarıdır. Örneğin az evvel mevzu bahis olan eski yeniçeri yeni kale kumandanı Mehmed bu kimselerden birisidir. Ona, kendisi eski bir yeniçeri olduğu için bir yeniçeri ağası aracılık etmiştir. İncelenen diğer kayıtlarda ise dirlik sahibi olmak isteyenlere aracı olanlar genellikle beylerbeyiler ve dizdarlardır. Dizdarların sayısı beylerbeyilerine göre daha az olmakla birlikte, kimi zaman her iki vazifelinin bir kişi için referans olabildiği de defterler sayesinde görülenler arasındadır. Belki de bütüne göre çok daha farklı olansa Ahmed isminde bir müstahfızanın kaydıdır. Onun elde edeceği 1.400 akçelik dirlik için sadece o kalenin veya beylerbeyinin değil, aynı zamanda komşu sancağın yöneticisinin de işin içerisine dahil olduğu görülmüştür. 1680 yılına ait olan verinin içerdiği isim Krka sancak beyi olan Mehmed'dir. Ahmed'in dirlikle vazifesini tasarruf edeceği yer ise Klis sancağındaki Knin kalesidir (BOA, DFE.RZ.d.887: 289). Krka sancağının bünyesinde barındırdığı topraklar ilk dönemlerde Klis'in içerisine dahil edilmiş yerler olduğundan veya başka bir deyişle, büyümesi sonucunda Krka, Klis sancağından ayrıldığından bağlantıyı coğrafyada aramak gerekmektedir. Bu mekânların yakın yerler olmasından dolayı müstahfız Ahmed'in sancak beyi Mehmed'i tanıyor oluşu, kurulması güç olmayan bir bağlantıdır. Böylelikle Krka sancak beyinin olaya niçin dahil olduğu da anlaşılacaktır.

Ruznamçe defterlerinin sağladığı verilerden diğer biri tımar tasarruf eden kale personelinin tımarını hangi şartlar altında aldığı dairdir. Bu da o kimsenin dirliğini *şartlı olarak elde ettiğine* işaret etmektedir. Tımarını bir şart dairesinde alan kişiler için en basit anlamı ile öncelik elbette o kimsenin "görevini eda etmesidir". Yeniçeri eskisi olan Dizdâr Mehmed yine bu örneği bünyesinde barındıran kimselerden biridir. Onun evvela yine yeniçeriliğinin bir getirisi olan ulufesini bırakması kendisine şart olarak koşulmuştur. Bosna sancağındaki İzveçan kalesinin dizdarı İbrahim, Dobor kalesi dizdarı Abdülkadir, Teşne kalesi kethüdası Ahmed, İzvornik sancağındaki Böğürdelen kalesinin kethüdası

Ahmed ve Hersek sancağı Poçitel kalesi dizdari Mehmed de timarlarını şart ile alanlardandır (BOA, DFE.RZ.d.837: 329, 331; BOA, DFE.RZ.d.887: 293-294). Böğürdelen ve Teşne kale kethüdalarının görevlerini beylerbeyi aracılığı ile aldıklarını da burada hemen belirtmek gerekiyor. İncelenen kayıtlar arasında en ilginç ve özel şarta sahip olan kişi ise Hersek sancağında Sedd-i Cedid-i İslam kalesinin muhafazasında olan Mustafa'dır. Mustafa, 6.000 akçe ile 1681 yılında adı geçen kalenin muhafızlığına dirlik tasarruf etmek suretiyle başka birinin yerine atanmıştır. Hakkında bilgi sahibi olunamayan evvelki muhafız kalenin tamirine memur edilmekle birlikte askerleriyle nezaret görevini de yerine getirmemiştir. O nedenle aynı hususları ifa etmesi şartıyla Mustafa tayin edilmiştir. Timarını alabilmesi için gerekli şart hem kalenin tamir edilmesi hem de inşaatı esnasında askerleriyle burada nezaret etmesidir (BOA, DFE.RZ.d.887: 209).

Söz konusu defterlerde belki de en çok farklılık gösteren hususlardan birisi devletin kişilere timar tasarrufuna dair koydukları bu şartlardır. Çünkü personel için alabileceği görev, maaş, iptidaen olup olmaması veya kimin aracı olabileceği gibi hususlar kimi noktalarda kısıtlı olarak görülebilir. Fakat istenilecek şartların ucu açık bir yelpaze şeklindedir. Örneğin başka bir şart ise İvrana kalesinin kapudanı olan Ali'ye sunulmuştur. Bu dönemde ayrıca tek bir örneği sembolize eden bu misalde Dilaver Ali'nin timar tasarruf edebilmesi *sefere gidebilmesi* şartına bağlanmıştır. Elbette dirlik alacak kimseler bazen sadece tek bir şarta tabii tutulmamış olabilir. Öyle ki yine aynı şekilde Dilaver Ali'nin sefere gitmesinin yanı sıra Kotar Sahrası'nı koruma görevi de bulunmaktadır (BOA, DFE.RZ.d.845: 225). Aynı Dilaver Ali'nin babası olduğu düşünülen Turan da defterlere göre üzerinde durulması lazım gelen bir kimsedir. Hemen belirtilmesi gerekense bu kişilerin akrabalık ilintileri olduğunun tespiti kayıtlarda kullanılan ifadelerle istinaden ve bu ifadelerin tarihsel olarak birbirleriyle çakışmasından dolayı düşünülmüştür. 1672 yılının Aralık ayında Turan, babasının görevini terk etmesi üzerine Krka sancağında bulunan bu kalenin kapudanı, farisân ağası olmuştur (bu durumda ilginç bir bilgi olarak dede-baba ve oğulun aynı kalede kumandan oldukları görülmektedir). Görevinde sadece 2 yıldır hizmet vermekte olmasına karşın 20.000 akçelik zeamete sahip olan Turan bey terk-i hizmet eylemiştir. Bunun üzerine de oğul Dilaver Ali yine 20.000 akçelik olan aynı göreve 1674 yılında babasının yerine getirilmiştir. Eğer bir kale iç kesimlerde kalmış ise buranın komutanı müstahfızlardan veya tam tersi bir biçimde farisânlardan ya da ilgili bir sınıftan seçilirdi. Dilaver Ali ve atalarının adı geçen kalenin aynı zamanda farisân (süvari) ağalığına sahip olmaları da İvrana'nın saldırı fonksiyonu ile ön plana çıkan bir garnizon olduğunu gösterir niteliktedir. Dahası saldırı işlevi ile ön plana çıkacak bir kalenin önemine binaen bu kimseler zeamet sahibi olup 20.000 akçelik timar tasarruf eden kişilerdir. Ayrıca Dilaver Ali'nin dedesinin ve babasının da aynı kalede, aynı görevlerde bulunmuş olmaları, ailenin bir düstürmüşçasına aynı meslek kolunda bulunmaları veya iltimas durumunun söz konusu olmasının yanı sıra kapudanlığın babadan oğula aktarıldığını göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

Timar tasarrufunda bulunan bu kapudanların kayıtlarında göze çarpan bir konu daha bulunmaktadır. Dikkat çeken bu husus tevcihatın yararlılık ve iptidadan (ilk kez) yapılmış olmasıdır. Kale fethinde bulunmak gibi faydalar sergileyen kimselere görevde yükselme unsuru olarak iptidadan tevcih yapıldığı bilinmektedir (Erdoğan Özünlü, 2009: 87). Dilaver Ali'nin ve babası Turan'ın atamaları işte bu minval üzerine gerçekleştirilmiştir. Göreve ilk defa geldikleri anlamını taşımanın yanı sıra bu kapudanlara, dirlikleri yararlılık gösterdikleri için de verilmiştir. Ancak nasıl bir fayda gösterdikleri yansıtılmamıştır. Tabii bu durum sadece zeamet sahibi ve kapudan olan bu kimselere has ve özel değildir. Aynı hususiyetleri bünyesinde barındıran başka kimseler de bulunmaktadır. Örneğin bir dizdar aracılığı ile 1682 yılında Hersek sancağının Poçitel kalesine topçu olarak istihdam edilen Ahmed de görevini ve tabii timarını yararlılık gösterdiği için elde etmiştir (BOA, DFE.RZ.d.893: 173). Dizdar ve topçu gibi rütbeli kimselerden başka kale mertlerinin de bu yolla timar elde edebildikleri vurgulanmalıdır. Aynı zamanda bir beylerbeyliği aracılığı ile göreve gelen Klis sancağı Gölhisar

kalesinin bir merdi ile Hersek'teki İmoçka'dan bir mert fayda gösterdiklerinden dolayı timar tasarruf edebilmişlerdir (BOA, DFE.RZ.d.855: 264; BOA, DFE.RZ.d.837: 332).

Her ne kadar önceki dönemlerde Bosna'da farklı menşeli tımarlılar (Hristiyanlar için İnalıcık, 2011: 76; Mısırlılar için DGAM, 2006: 6) ve bunların nereli olduğu öğrenilebilmekte iken, incelenen kayıtlarda bu tarz bir veriye rastlanmamıştır. Kişilerin dirliklerini devrettikleri, kendi istekleriyle feragat ettikleri ya da vefat gibi olağan durumlarda tımarlarından mahrum kalabildikleri bilinmektedir. Bu gibi hadiselerde 1516 tarihli olan Bosna tahrîr defterinin açıklık getirdiği noktalar bulunmaktadır. Mahlul kalması durumunda timar, başka bir sancaktan olan bir kimseye verilmemelidir. Aksi şekilde, eski sahibine tekrar tevcihi hukukî ve askerî gibi açılardan en makbul olanıdır (DGAM, 1992: 60-64; İmamović, 2018: 146-147). Fakat Dilaver Ali'nin özel durumu göz ardı edilir ise kaynaklardan yine benzeri bir bilgiye ulaşılammıştır.

Arşiv belgeleri üzerinden konuya ışık tutan diğer bir husus ise elbette çalışmanın başında işaret edildiği üzere askerlerin ekonomik durumlarını gözler önüne seren ve coğrafya ile bağıntısını ortaya koyan verilerdir. O kişilerin söz konusu hususlar üzerinden analiz edilmelerinden evvel, ruznamçe defterlerine göre tımarlı olan kale personellerinin bulundukları görevler, aldıkları akçe, atama yılları ve bulundukları kalelerle ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda derlenmiştir.

Tablo 1. Bosna ve Hersek kalelerindeki tımarlı kale personeline ait veriler.

Yıl	Görev	Kale	Akçe
1671	Dizdâr	Velika	5.270
1672	Kapudan/Farisân	İvrana	20.000
1672	Dizdâr	Brvenik	4.500
1672	Kethüdâ	Böğürdelen	2.550
1672	Kethüdâ	Böğürdelen	2.550
1672	Merd	Novigrad	1.691
1672	Merd	İzvornik	1.500
1672	Merd	İmoçka	700
1672	Merd	İmoçka	700
1673	Dizdâr	İzveçan	4.200
1673	Merd	Göhlhisar	1.585
1674	Kapudan/Farisân	İvrana	20.000
1676	Dizdâr	İzveçan	4.250
1676	Merd	Göhlhisar	1.600
1680	Dizdâr	Velika	5.280
1680	Dizdâr	Dobor	4.600
1680	Dizdâr	Dobor	4.600
1680	Dizdâr	Poçitel	2.000
1680	Kethüdâ	İhlevne	2.850
1680	Kethüdâ	Teşne	2.100

1680	Hatip	Brvenik	2.000
1680	Müstahfızân	Yayçe	1.400
1680	Merd	Yasenofça	1.400
1680	Merd	Knin	1.400
1680	Merd	Sokol	1.400
1680	Merd	Vrh Rika	750
1681	Muhafaza-i Kal'â	Sedd-i Cedid-i İslâm	6.000
1681	Dizdâr	Telçak	3.250
1682	Topçu	Poçitel	1.700

Tablo kale, görev ve buna göre bir maaşın alındığı veriler üzerinden önemli çıkarımlar yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Yakın yıllar ve benzer coğrafyalar çerçevesinde eğer ki maaşta değişiklik var ise bunun kaynaklandığı nokta timar tasarruf eden kişilerin görev veya rütbe farklılığı olmasıdır. Ancak bu gayet doğal bir parametredir. Gerçek farklılığın öneminin ortaya çıkarılabilmesi, yakın yıllarda aynı görevi ifa eden kimselerin niçin başka başka paralar aldıkları yani bu durumda coğrafyanın (ve tabii oradaki askerî öneme binaen kişinin bulunduğu kalenin) söz konusu hususta nasıl bir etkisinin olduğudur. Örneğin 1680 yılında her ikisi de kethüda olup timar alan iki kişiden biri 2.850 diğeri ise ondan 750 birim düşük olarak 2.100 akçe almaktadır. Daha yüksek alan kimse İhlevne kalesinde, düşük maaş alan ise Teşne kalesindedir. İhlevne Hersek bölgesinde bulunan ve Venedik serhaddinde yer alan bir kaledir. Ancak Teşne bu dönemde Bosna coğrafyasında yukarıda hudut teşkil etmeyen bir yerde bulunmaktadır. O nedenle de çok daha tehlikeli topraklarda bulunan bir kalenin kethüdası, düşmanın gelmesi daha az olası olan bir kaledeki kethüdaya göre daha çok akçe almaktadır. Veyahut neredeyse aynı yörede bulunmalarına rağmen sınıra daha yakın olan İhlevne'nin kethüdası, aslında hiyerarşiye göre kendisinden üst rütbede olan bir kale (tabloda Poçitel) dizdarından daha fazla gelir sağlayan bir dirlik sahibi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Yüzyıllara bakılmaksızın maaşları pek de bir değişiklik göstermeyen kale mertlerinde dahi aslında coğrafyanın etkisine tabloda tesadüf etmek mümkündür. Aynı zaman dilimi kapsamında merd olan erlerden biri 1.500 akçe ile çok daha yukarıda ve tehlikesiz İzvornik kalesinde iken, tam aksi doğrultuda sınırlarda bulunan Novigrad'daki bir merd 1.700'e yakın bir geliri elinde tutmaktadır. Bu minvalden olarak Osmanlı kalelerinde bir değişim yaşandığını söylemek zor değildir. Nitekim sınır hareketlidir. Sınırdaki her bir değişiklik, bu topraklardaki kaleleri zamanla daha da içeride bırakabilir. Söz konusu dönüşüm doğal olarak bu yapılarıdaki askerlerin daha az stratejik mevkiileri korumalarından dolayı maaşlarında da bir azalma (hatta garnizonun küçülmesi veya en nihayetinde lağvedilmesi) ya da ödeme türünde bir değişikliği getirebilecek bir unsurdur. Olguya karşıt olacak şekilde sınırdaki kale personeli de timar tasarruf edebilmesine rağmen tam da bu nedenden dolayı sınır dışında kalanlarının timarlı personellerinde artış olduğunu belirtmek de yanlış olmaz.

"Kale yerleşimlerine bakıldığında müstahfızları timar tasarruf eden kalelerin iç bölgelerinde yer aldıkları, ulufe alanların ise hudud bölgelerinde bulundukları dikkat çekmektedir. Ulufeli kalelerin bulunduğu yerler yeni fethedilmiş topraklardır ve 'dar'ül-harbe muttasıl'dırlar. Askeri hareketliliğin yoğun olduğu, henüz istikrarın sağlanmaya çalışıldığı bir süreç ve bölgede bu kalelerin stratejik önemleri tartışılmaz. Dolayısıyla serhaddeki mukavemet ve mücadele noktaları olan ulufeli kaleler ile iç bölgelerde daha çok istikrar ve nizamı koruma fonksiyonu üstlenen timarlı kalelerin müstahfız sayıları arasında da fark bulunmaktadır." (Oruç, 2010: 745). Bu tabirden olarak Maglay, Yaytse, Drniş, Sin, Vranduk, Travnik ve Vişegrad gibi kaleler 1530 yılı

dahilinde sınırlardan uzak, iç kısımlarda bulunan ve timarlı personele sahip kaleler arasındadırlar (Oruç, 2010: 748). Sonradan o kalelerin arasına Udbina, İskradin, Banaluka (Emecen, 1992, 50), Kotor, Knin, Kamengrad, Teşne ve Doboy gibileri de dahil edilmiştiler. Hatta, padişahça kedisine beratı ihsan edilmiş olunan Maglay kalesi dizdarının 1679'da 3.881 akçe timar tasarruf ediyor oluşu da (BOA, C.AS.935) uzun yıllardır Osmanlı tarafında bulunan burasının konumunu koruduğunu göstermektedir. Öyle ki Bosna tarafından sınırın ötesindeki toprakların yönetim kadrosu ekonomisini rahatlatmak bakımından içte kalan bu kaleleri yıkma politikasını dahi kademe kademe uygulamıştır (Gezer, 2017a: 150-151).

Hersek'in merkezi olan Mostar, 1680 yılında 48 tane dirlik tasarruf eden personel barındırmaktadır. 48 görevlinin 3'ü kalenin komutanları ve yaşamın idamesi için gerekli olan, yani dizdar, kethüda ve imam hüviyetini taşımakta olan vazifelilerdir. Kalanlar ise kale mertleri sınıfındaki erlerdir. Mostar her ne kadar bu dönem içerisinde bölgenin iç kısımlarında yer alan ve küçük ölçekli bir garnizona sahip bir kale gibi görünüyorsa bile içerisindeki yaşayanlarının sadece bu sayıdan veya gelirlerini timarlardan elde eden kimseler oldukları da düşünülmemelidir. Dahası Mostar'ın 1680 yılında, Viyana üzerine yapılan ikinci seferin öncesinde sınırlardan uzakta bulunduğu da unutulmamalıdır. Mostar'ın önünde bir setmişçesine bulunan savunu araçlarının Büyük Savaş (1684-1699) sırasında yaşanan kaybı (bu kayıplar ve çatışmalar için ayrıca bkz. Doğan, 2017: 77-98; Karagöz-Korkmaz, 2020: 633-672) göz önünde bulundurulursa sonraki tarihlerde hududun kendisine yaklaşmış olduğu vakit dilimlerinde çok daha büyük bir garnizona sahip olabileceği ihtimallerden uzak değildir. Nitekim Mostar'ın bir sonraki savaş devrine değin Hersek'teki en mühim kalelerden birisi olduğu ve Osmanlıların da sınırdaki veya sınıra yakın olan yerlerdeki yapıları daha da dinamik bir hale getirdiği aşikardır. (Gezer, 2020: 96). Dolayısıyla sadece Mostar'ın değil, bölgedeki benzeri hususları arz eden pek çok kalenin aslında devletin doğası gereği bir biçimde teşkil edildiklerini ve ulufeden timara dönmüş, timardan ulufeye geçmiş veya her ikisinden birden sıyrılarak ocaklık statüsü kazanmış (kalelerde mevaciblerin ocaklıklardan verilmesiyle ilgili olarak Gezer'in eseri incelenebilir) olabileceklerini söylemek de zor değildir.

SONUÇ

Tarihte, Bosna ve civarındaki topraklar ele geçirilme maksatlarıyla birlikte Osmanlılar için askerî önemi neredeyse tartışılmaz bir coğrafya konumundadır. Askeri hususlarından başka kalelerin içerisindeki neferlerin de kendilerine ait bir ekonomileri olduğu ve dolayısıyla siyasi-askeri birçok hususun bu bakımdan sosyo-kültürel ve iktisadi açılara sahip bir biçimde kenetlendikleri aşikardır. Kaleler, nasıl ekonomik bir akışın konusu ise personelleri de aynı düzenin detaylarına haiz parçalardır. O detaylar bakımından en çok önem arz edenlerden birisi ise bugün bile insanların gündemlerini çokça meşgul eden maaşlar ve maaşların ödenme yöntemleridir. Ancak hizmet karşılığında bu ücretlerin alınışının göreceli olarak bir devlet politikası olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bosna kalelerinde bulunan askerlerin de aynı uygulama uyarınca paralarını aldıkları görülmektedir. Siyasi konjonktür askerlerin o ücretleri nasıl alacaklarını etkileyen başat etmenlerden birisi iken politik arka planın şekillenmesini ve bu nedenle de ilgili konuyu etkileyen en önemli faktörlerden birisi ise yine bu toprakların yer aldığı sınırlar yani coğrafya olmuştur. Coğrafya sınır temelli olarak kalelerin yer aldığı konumlara göre askerlerin ücretlerinin farklılaşmasına neden olduğu kadar ileri ve geri gidişleriyle onlara yapılan ödeme yöntemlerinin de değişmesine yol açmıştır.

KAYNAKÇA**1. Arşiv Belgeleri****BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri – Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı)**

BOA, A.DFE.d. (Bab-ı Asafi Defterleri): 147.

BOA, C (Cevdet Fonu) AS, 935.

BOA, DFE.RZ.d (Defterhane-i Amire Timar Zeamet (Ruznamçe) Defterleri): 832, 837, 845, 855, 887, 893.

BOA, İE (İbnülemin Fonu) AS, 9/849; 9/850; 11/985; 12/1122; 24/2182.

2. Yayınlar

Aksu Kılıç, L. (2019). "17. Yüzyılda Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta Nahiyeleü Üçgeninde Timar Tıevcihatı ve Timarlı Sipahileü", Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönuyle Sivas Uluslararası Sempozyumu, c. 2, Ed. Hakan Yekbaş-Ahmet Yüksel, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları: 7-31.

Aydın, M. (2013). "Kaleler", Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi – Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleü 1792-1918, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları: 11-33.

Barkan, Ö. L. (2001). "Timar", İA, c. XII, Eskişehir: 286-333.

Ceylan, M. (2018). Timar Ruznâmçe Defterleüine Göre Saruhan Sancağı Timarlı Sipahileü (1595-1617), (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Darling, T.L. (2014). "Nasihatnameler, İcmâl Defterleü and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century", Osmanlı Araştırmaları, XLIII, 193-226.

DAGM (Devlet Arşivleü Genel Müdürlüğü), (1992). Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Ankara.

DAGM, (2006). 91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleü (926-939/1520-1533), Ankara.

Demirel, Ö. (1997). "Osmanlı Döneminde Sivas Şehrinde Sur, Saray, Mahalleleü ve Sosyo-Kültürel Eserleü", Tarih İncelemelerleü Dergisi, XII, İzmir.

Djurđjev, B. (1992). "Bosna-Hersek", DİA, c. VI, İstanbul: TDV Yayınları: 297-305.

Doğan, G. (2017). Venediklü ile Dahi Sulh Oluna – 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileü, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Duffy, C. (1979). Siege Warfare Vol. I: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660, London: Routledge.

Emecen, F. (2015). Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Emecen, F. (1992). "Banaluka", DİA, c. V, İstanbul: TDV Yayınları: 49-51.

Erdoğan Özünlü, E. (2009). "Timar Tıevcihatı ile İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", OTAM: 21: 81-93.

Erdoğan Özünlü, E. (2010). "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: 'Terakki' Tıevcihi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(11): 238-244.

Ersenal, K. (2019). Kale'den Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Eyice: (2001). "Kale", DİA, XXIV, (ss. 234-242) İstanbul.

Gezer, Ö. (2020). Kale ve Nefer – Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715), 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Gezer, Ö. (2017a). "1522'den 19. Yüzyıla Kadar Habsburg Mutlakıyetinin İnşası ve Militärgrenze",

- Avrupa Tarihinde Türk Eli – Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı, Ed. Ramazan Acun – Serhat Küçük, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları: 137-157.
- Gezer, Ö. (2017b). “Bosna Serhaddinde Osmanlılar: Karlofça Antlaşması’ndan Sonra Bosna Eyaleti’ndeki Osmanlı Ordusu Üzerine Bir Analiz”, Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu – 6-8 Ekim 2016 Çanakkale Bildiriler, c. I, Ed. Aşkın Koyuncu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay., Çanakkale: 338-347.
- Güven, O. (2017). İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Handzić, A. (1985). “XVII. Yüzyılda Bosna Eyaleti’nde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında”, İÜFTD Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul 23-28 Eylül 1985, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi: 263-270.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, (1998). Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman, Haz. Sevim İlğürel), Ankara: TTK Yayınları.
- İmamović, M. (2018). Boşnakların Tarihi, Çev. Hüseyin Gül – Cenita Özgüner, İstanbul: Tarih Vakıf-Yurt Yayınları.
- İnalçık, H. (2004). Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I, Çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalçık, H. (2011). Osmanlılar, 4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalçık, H. (2012). Devlet-i ‘Âliyye, c. I, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karagöz, H. – Korkmaz, Y. (2020). “Büyük Türk Savaşları Döneminde Bosna Serhaddinde Asayiş ve Düzen (1683-1699)”, Dr. Kemal Daşcıoğlu’na Vefa Kitabı, Ed. Mithat Aydın – Süleyman İnan, Ankara: Pegem Akademi Yayınları: 633-672.
- Kılıç, O. (2012). “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, OTAM: 31: 87-128.
- Kul, E. (2018). “Bosna Eyaleti’nde Askerî ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler (1700-1715)”, İstanbul Türkiyat Mecmuası, c. 28: 2: 111-136.
- Malcolm, N. (1999). Kısa Bosna Tarihi, (Çev. Aşkın Karadağlı), İstanbul: OM Yayınları.
- Oruç, H. (2006). “15. Yüzyılda Bosna Sancağının İdari Taksimatı”, OTAM, 18/2005, Ankara: 249-271.
- Oruç, H. (2010). “1528/1530 Tarihli Mücmel Tahrir Defterine Göre Bosna Sancağında Mustahfız Tımarları”, Perspectives on Ottoman Studies – Papers from the 18th Symposium of the CIEPO, (Ed. Ekrem Causević, Nenad Moacanin, Vjeran Kursar), Berlin. ss.743-761.
- Pamuk, Ş. (2012). Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, İstanbul: Tarih Vakıf-Yurt Yayınları
- Parker, G. (2006). Askerî Devrim, (Çev. Tuncay Zorlu), İstanbul: Küre Yayınları.
- Pedani, M.P. (2004). “The Ottoman Empire and the Gulf of Venice (15th-16th Century)”, CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme, Ed. Tuncer Baykara, Ankara: TTK Yayınları: 585-600.
- Römer, C. (2010). “Savaş Ganimeti Olarak Arşiv Belgeleri Osmanlı-Habsburg İlişkilerinin Olağanüstü Bir Veçhesi”, (Çev. Şirin Tekeli), Harp ve Sulh – Avrupa ve Osmanlılar, (Ed. Dejanirah Couto), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Stein, M. L. (2007). Osmanlı Kaleleri – Avrupa’da Hudut Boyları, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Tok, Ö. (2012). “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı, (Ed. Tufan Gündüz), Ankara: Grafiker Yayınları: 113-216.
- Uyar, M. – Erickson, E. J. (2014). Osmanlı Askerî Tarihi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Uzunçarşılı, İ.H. (2003). Osmanlı Tarihi, c. II, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları – Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı, c. I, Ankara: TTK Yayınları.

- Üçel-Aybet, G. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalçınkaya, M. A. (2015). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Hizmetindeki Avrupalıların İstihdamı ve Tedarik Kanalları (1718-1800)", XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 Ankara – Kongreye Sunulan Bildiriler, c. IV – 2. Kısım: Osmanlı Tarihi, Ankara: TTK Yayınları: 649-668.
- Yüksel, A. (2017). "Tuzla Sancağı Hakkında Bazı Bilgiler (1700-1878)", Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri, c. 3, Ed. Zafer Gölen – Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yay., Ankara.

Ek. Poçitel kalesine topçu olarak istihdam edilen Ahmed'in Tımar Ruznâmçe defterindeki kaydı.